

KATARZYNA PISAREK-MAŁYSZEK

PRZYCZYNEK DO DZIEJÓW KOŚCIOŁÓW: ŚW. WOJCIECHA I ŚW. MARII MAGDALENY W WĄWOLNICY

Wąwolnica zaliczana jest do najstarszych ośrodków chrześcijańskiego kultu religijnego na Lubelszczyźnie, mimo że nie zachował się żaden z dokumentów (fundacyjny, bądź erekcyjny) wąwolnickich kościołów parafialnych: p.w. św. Wojciecha¹ i p.w. św. Marii Magdaleny, który potwierdziłby te przypuszczenia. Pierwsza wzmianka źródłowa na temat kościoła w Wąwolnicy pochodzi dopiero z 1325 roku², jednak na starszą metrykę parafii mogą wskazywać m.in. wezwania wąwolnickich świątyń. Analiza wezwań poszczególnych kościołów stanowi jedną z metod stosowanych przy badaniach nad początkami ośrodków parafialnych³. Wiadomo, że już w IV stuleciu nadawano świątyniom specjalny tytuł, oddając je pod opiekę danego świętego. Nasiłenie tego zjawiska obserwujemy od wieku VI⁴.

Jest rzeczą godną uwagi, iż kultury świętych rozwijały się w różnych przedziałach czasowych; przy czym stare wezwania nadawano często kościołom młodsze pochodzenia. Dlatego też wezwanie stanowi ważne i cenne źródło historyczne, pomagające w ustaleniu początków parafii, wówczas gdy jest ono

MGR KATARZYNA PISAREK-MAŁYSZEK, doktorantka w Instytucie Historii KUL, adres do korespondencji: Al. Raławicze 14, 20-612 Lublin.

¹ Zdaniem J. Teodorowicz-Czerepińskiej erekcja wąwolnickiego kościoła św. Wojciecha miała miejsce w 1342 roku. Nie wiadomo jednak, skąd pochodzi ta wzmianka, ponieważ autorka nie podała bliższych informacji na ten temat (zob. J. Teodorowicz-Czerepińska, *Zamek w Kazimierzu Dolnym*, Lublin 1987, s. 14).

² *Acta Camerae Apostolica*, t. I: 1207-1344, w: *Monumenta Poloniae Vaticana*, Kraków: wyd. J. Ptaśnik 1913, s. 172.

³ P. Szafran, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*, Lublin 1958, s. 57.

⁴ B. Kumor, *Patrocinia najstarszych kościołów w Wiślicy do końca XII wieku*, w: *Wiślica. Nowe badania i interpretacje*, red. A. Grzybowski, Warszawa 1997, s. 142.

charakterystyczne dla danego okresu⁵. Większość historyków akcentuje fakt, że jeden z wawolnickich kościołów otrzymał wezwanie św. Wojciecha⁶. Kult tego świętego uznawany jest za jeden z najwcześniejszych rodzimych kultów, jakie pojawiły się na ziemiach polskich⁷. Pierwsze kościoły noszące wezwanie św. Wojciecha powstały w głównych ośrodkach państwa polskiego już w pierwszej połowie XI stulecia⁸. Nasilenie kultu przypadło na początki XII w. i trwało aż po wiek XIII⁹. Wezwanie św. Wojciecha należało w tym czasie do najczęściej występujących na terenie Polski¹⁰.

Stąd też powstanie wielu średniowiecznych kościołów, które otrzymały wezwanie tego świętego i wspomniane zostały po raz pierwszy w źródłach pisanych z 1325 roku, datuje się na XII stulecie¹¹. Zdaniem wielu badaczy, tych samych analogii należy doszukiwać się w przypadku fundacji wawolnickiej świątyni p.w. św. Wojciecha (wiek XII, a nawet XI)¹². Ponadto wysunęli oni hipotezę, iż w początkach swego istnienia była ona książeńcem kościołem grodowym¹³.

⁵ Tamże, s. 142.

⁶ Warto zwrócić uwagę, iż w herbie Wawolnicy znajduje się wizerunek św. Jerzego konno, przebijającego włócznią smoka (por. M. G u m o w s k i, *Pieczęcie i herby miejscowości województwa lubelskiego*, Lublin 1959, s. 91). Z badań przeprowadzonych przez W. Danielskiego wynika, że do 1420 roku uroczystości św. Wojciecha i św. Jerzego (kult św. Jerzego był starszy od kultu św. Wojciecha) często obchodzone były tego samego dnia, tj. 23 kwietnia (por. W. D a n i e l s k i, *Kult św. Wojciecha na ziemiach polskich w świetle przedtrydenckich ksiąg liturgicznych*, Lublin 1997, s. 42-47). Można więc przypuszczać, iż fakt łączenia do początków XV wieku kultów tych dwóch świętych miał pewien wpływ na dobór patrona miasta Wawolnicy (św. Jerzy) i wezwania znajdującego się w mieście kościoła parafialnego (św. Wojciech).

⁷ A. W i t k o w s k a OSU, *Wojciechowe patronia w metropolii gnieźnieńskiej*, w: *Dziedzictwo kultu świętego Wojciecha. Ogólnopolska sesja z okazji jubileuszu 1000-lecia męczeństwa św. Wojciecha. KUL – 22 IX 1997*, red. R. Knapiński, Lublin 1998, s. 121.

⁸ D a n i e l s k i, dz. cyt., s. 38.

⁹ Tamże, s. 39; S z a f r a n, dz. cyt. s. 72.

¹⁰ Zob. D a n i e l s k i, dz. cyt. s. 39; G. K a r o l e w i c z, *Z badań nad wezwaniami kościołów*, „Roczniki Humanistyczne”, 22(1974), z. 2, s. 230; *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, red. M. Walicki, t. I, Warszawa 1967-1968, s. 697, 705, 719, 752, 784.

¹¹ Zob. D. W y c z ó ł k o w s k i, *Sieć parafialna a osadnictwo na terenie archidiecezji wawolnickiej wczesnym średniowieczu*, w: *Archeologia w teorii i praktyce*, red. A. Buko, P. Urbańczyk, Warszawa 2000, s. 578, 582; S z a f r a n, dz. cyt., s. 72.

¹² S z a f r a n, dz. cyt., s. 72, 75; A. S o c h a c k a, *Wawolnica w systemie zarządu średniowiecznej Lubelszczyzny*, w: *Dzieje Wawolnicy (do roku 1918)*, red. S. Partycki, Wawolnica 1992, s. 31; B. Kumor podaje, iż kościół św. Wojciecha w Wawolnicy powstał przed 1325 rokiem, nie precyzuje jednak, kiedy mogło to nastąpić, zob.: B. K u m o r, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, Kraków 1998, t. I, s. 144.

¹³ S z a f r a n, dz. cyt., s. 75; S o c h a c k a, dz. cyt., s. 33.

Z *Liber Beneficiorum* dowiadujemy się, że Wąwolnica to: „oppidum regium ..., in quo ecclesia parochialis Sancti Adalberti, per Casimirum Secundum Poloniae regem murata”¹⁴.

Z przytoczonego tekstu źródłowego wynika, iż kościół św. Wojciecha został wybudowany przez Kazimierza Wielkiego. Z kolei według tradycji benedyktyńskiej kościół ten powstał z zamku przekształconego w świątynię. Miało to miejsce około 1348 roku¹⁵. Podobna wzmianka na ten temat pochodzi z wizytacji z 1650 roku: „Oppidum hoc habuit quondam castrum et Akta ante Anno Complures Lublinum postea translatum in Colle seu Valle exstructum, muro iunctum, cuius ruinae nunc etiam apparent. In quo castro seu alias Colle eminentiori patulo ac inaccessibili Ecclesiae Parochialis muro decenter...”¹⁶. Również z opublikowanego w latach 1844-1845 dzieła pt.: *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana* dowiadujemy się, że benedyktyński kościół z klasztorem według miejscowego podania: „...przerobiony został ze starego zamku, jakoż dotąd w zabudowaniach klasztornych widać ślady muru ze strzelnicami i obszerniejszego gmachu”¹⁷. A. Sochacka¹⁸, a za nią I. Kutylowska¹⁹, zakładają, że podobnie jak w wypadku wielu innych kościołów grodowych, również i w Wąwolnicy posługi duszpasterskie spełniali benedyktyni. Może za tym świadczyć fakt, iż położona w pobliżu Wąwolnicy Dziewcza Góra została przez Henryka Sandomierskiego darowana benedyktyńskiemu klasztorowi w Sieciechowie: „Dziewcza Gora...fuit quondam monasterii Szechchoviensis ad eius pertinens proprietatem... Donata per Henricum ducem Sandomiriensem”²⁰. Miało to miejsce w latach 1146-1166 (po objęciu przez tego księcia dzielnicy sandomierskiej, a z całą pewnością przed jego śmiercią)²¹. Wraz z Dziewczą Górą²² (obecnie Zgórzyńskie²³) benedyktyni otrzymali także

¹⁴ J. D ł u g o s z, *Liber Beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, Kraków 1864, t. III, s. 255.

¹⁵ C. W a l e w s k i, *Opis historyczny Dycezyi Lubelskiej. Notatki XIX wiek*, mf 446, BPAN Kraków.

¹⁶ Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie [dalej: AAL] Rep 60 A 97 k. 83 verso, Visitatio ecclesiarum in Archidiaconatu Lublinensi ex annis 1664 et 1650.

¹⁷ M. B a l i Ń s k i, T. L i p i Ń s k i, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana*, t. II, cz. 2, Warszawa 1845, s. 1142.

¹⁸ Dz. cyt., s. 31.

¹⁹ *W późniejszych wiekach*, w: *Archeologiczne odkrycia na obszarze Kazimierskiego Parku Krajobrazowego*, red. E. Banasiewicz-Szykuła, Lublin 2000, s. 53.

²⁰ D ł u g o s z, dz. cyt., t. III, s. 269.

²¹ S o c h a c k a, dz. cyt., s. 31.

²² Tamże, s. 31; K u t y ł o w s k a, dz. cyt., s. 53.

tereny położone na północ od Wąwolnicy, gdzie przed 1252 r. powstała ich druga wieś – Opatki²⁴. Jest rzeczą godną uwagi, że oddana niegdyś przez Henryka Sandomierskiego klasztorowi sieciechowskiemu Dziewcza Góra w XV stuleciu należała już do parafii Wąwolnica: „... villa sub parochia ecclesiae de Wawelnicza sita ...”²⁵

Zdaniem A. Sochackiej przejście tej miejscowości do rąk wąwolnickich proboszczów można traktować jako reminiscencję dawnych benedyktyńskich posług w tej parafii²⁶. Możliwe, iż do tych właśnie tradycji nawiązał Kazimierz Jagiellończyk, odstępując w 1458 r. prawo patronatu nad kościołem św. Wojciecha benedyktyńskiemu klasztorowi św. Krzyża na Łysej Górze. Swoją decyzję król umotywował małym uposażeniem klasztoru łysogórskiego przez królewskich poprzedników. Dla zwiększenia klasztornych dochodów przekazał zgromadzeniu prawo patronatu i prezenty nad kościołem parafialnym w Wąwolnicy, ponadto pozwolił, by zarządzał nim jeden z benedyktynów, a opat dysponował uzyskanymi z parafii dochodami. W zamian zobowiązał zakonników do odprawiania w jego intencji jednej mszy w tygodniu²⁷. Poza tym na własny koszt rozkazał połączyć sklepiony i murowany chór większy w kaplicy zbudowanej w kościele wąwolnickim przez Kazimierza Wielkiego z dwoma kaplicami usytuowanymi w środkowej części po jego obu bokach²⁸.

Z 1472 roku pochodzi dokument²⁹, na mocy którego Mikołaj, opat cysterskiego klasztoru w Koprzywnicy, został oddelegowany przez „...Paulum...pa-

²³ *Dzieje Lubelszczyzny. Osady zaginione i o zmienionych nazwach historycznego województwa lubelskiego*, oprac. S. Wojciechowski. A. Sochacka. R. Szczygieł, Warszawa 1986, t. IV, s. 177.

²⁴ S o c h a c k a, dz. cyt., s. 31; K u t y ł o w s k a, dz. cyt., s. 53.

²⁵ D ł u g o s z, dz. cyt., t. III, s. 255, 269.

²⁶ S o c h a c k a, dz. cyt., s. 32.

²⁷ M. D e r w i c h, *Obraz średniowiecznego osadnictwa województwa lubelskiego. Uzupełnienie do Słownika Historyczno-Geograficznego Stanisława Kurasia*, „Region Lubelski” 5 (7) (1991-1993), s. 178-179. Autor powołuje się na dokument LIV znajdujący się w: *Acta Episcopalia* w Archiwum Metropolitalnym w Krakowie.

²⁸ D e r w i c h, dz. cyt., s. 179. Autor powołuje się na: J. J o n s t o n, *Annales Archiepiscopii Calvo-Montani sacri Ordinis Sanctissimi Benedicti*, w: G. L e f e b v r e, *Spicilegium sive Collectio veterum aliquot scriptorum qui in Poloniae bibliothecis delituerant*, III, lib. II, cap. 26, k.41 v, rps. Brno: Statni Oblastni Archiv, Koster Rajchard, E 6, Dm 3\3-7a.

²⁹ Dokument ten został wspomniany przez: M. D e r w i c h (*Obraz średniowiecznego*, s. 179); t e n ż e, *Benedyktyński klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu*, Warszawa–Wrocław 1992, s. 517; t e n ż e, *Materiały do słownika historyczno-geograficznego dóbr i dochodów dziesięcinnych benedyktyńskiego opactwa św. Krzyża na Łysej Górze do 1819 r.*, Wrocław 2000, s. 230; M. B u t k i e w i c z, *Średniowieczny dokument w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL dotyczący dziejów benedyktynów na Lubelszczyźnie*, w: *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*, red. D. Olszewski, R. Gryza, Kielce 2000, s. 328.

pam secundum ad exequendum et ponendum Monachum de Monasterio Sancte Crucis Montis Calvi ad Regimen et gubernatorem Ecclesie parochialis in Vanwelnicza...”³⁰.

Papież, biorąc pod uwagę niewielkie dochody klasztoru św. Krzyża, bullą z 1471 r. (przytoczoną we wspomnianym powyżej dokumencie), przyłączył wawolnicki kościół parafialny wraz z całym uposażeniem do łysogórskiego zgromadzenia³¹. Po dokonaniu inkorporacji zaczęła funkcjonować wawolnicka prepozytura zakonna, obsługiwana przez benedyktynów z klasztoru św. Krzyża³².

Niezwykle interesujący jest fakt, iż w Wawolnicy obok kościoła św. Wojciecha istniał również drugi kościół parafialny – św. Marii Magdaleny, usytuowany na wawolnickim przedmieściu. Co ciekawe, został on określony przez Długosza jako „matrix”³³ dla świątyni pod wezwaniem św. Wojciecha. Warto tutaj dodać, że wezwanie św. Marii Magdaleny jest dość częste w średniowieczu i równie stare, jak wezwanie św. Wojciecha³⁴. Należałoby więc postawić sobie pytanie: który z tych dwóch kościołów jest starszy? Odpowiedzi poszukajmy najpierw w źródłach pisanych.

Jak już wcześniej wspomniano, nie zachowały się ani dokumenty fundacyjne (określające uposażenie nowo powstającej parafii³⁵), ani erekcyjne (przekazujące nowej placówce kościelnej pełnię praw duszpasterskich³⁶) obu kościołów. Nie wiadomo więc, kto i kiedy założył owe świątynie, co podkreślane jest często w późniejszych źródłach historycznych, jakimi są wizytacje: „De originali eius Ereptione non constat ...”³⁷. Niewiele mówi nam na ten temat również pierwsza w źródłach pisanych wzmianka o parafii, która pochodzi z 1325 roku: „Item Nicolaus, plebanus ecclesie de Wanwelnitia, de III marc., tam pro mediate decime quam decima parte huiusmodi, solvit simili modo IV scot. et VIII den. Item in secundo termino solvit tantumdem. Summa: VIII scot. et XVI den.”³⁸ Na podstawie przytoczonego tekstu widać, że

³⁰ Fotokopia dokumentu pergaminowego nr 2, BKUL.

³¹ Tamże.

³² D e r w i c h, *Benedyktyński klasztor*, s. 347.

³³ D ł u g o s z, dz. cyt., t. II, s. 568; t. III, s. 255.

³⁴ Zob.: K a r o l e w i c z, dz. cyt., s. 230; *Sztuka polska*, t. I, s. 679, 684.

³⁵ Definicja za: E. W i ś n i o w s k i, *Rozwój prepozytury wiślickiej w średniowieczu*, Warszawa 1965, s. 11.

³⁶ Tamże, s. 11.

³⁷ AAL Rep. 60 A 183 k. 141 verso. *Acta visitationis generalis decanatus Casimiriensis 1800*.

³⁸ *Acta Camerae Apostolica*, t. I: 1207-1344, s. 172.

spis świętopietrza podaje jedynie imię plebana i dokładną sumę płaconych danin. Nie wymienia jednak wezwania kościoła parafialnego, nie wiadomo więc, czy daniny te płacił Papiestwu kościół św. Wojciecha, czy też kościół św. Marii Magdaleny. Podobne informacje pojawiają się w spisach świętopietrza i dziesięcin papieskich aż do 1374 r.³⁹ Wąwolnicki kościół parafialny wzmiankowany jest również w dokumencie z roku 1413⁴⁰ oraz w dokumencie z 1450 r.⁴¹, niestety w obu przypadkach nie zostało podane wezwanie świątyni. Kolejnym źródłem pisanim, zawierającym dość dokładne dane na temat obu świątyń jest *Liber Beneficiorum*, z którego dowiadujemy się, że: „... oppidum habens in se parochialem ecclesiam muratam Sancto Adalberto dicatam, et monasterio Sancte Crucis Calvi Montis incorporatam, cuius haereditas ad serenissimum Poloniae regem pertinet... Suburbium oppidi etiam regium... Item in eodem suburbio habetur ecclesia parochialis, Sanctae Mariae Magdalenaee dicata, quae est matrix ecclesiae in oppido...”⁴² „Macierzystość” kościoła św. Marii Magdaleny względem kościoła św. Wojciecha raz jeszcze podkreślił Długosz w dalszej części *Księgi Uposażień*: „... item in eodem suburbio est ecclesia parochialis s. Mariae Magdalenaee, mater et matrix illius, quae habetur in oppido Wawelnicza”⁴³.

Z przytoczonych tekstów źródłowych można więc wywnioskować, iż w Wąwolnicy funkcjonowały w XV wieku dwa kościoły parafialne: kościół parafialny św. Wojciecha, usytuowany w mieście oraz znajdujący się na przedmieściu Wąwolnicy kościół parafialny św. Marii Magdaleny, przy czym ten ostatni określony został jako „matka, źródło” świątyni św. Wojciecha. Warto zwrócić uwagę, że określenie to może sugerować fakt wyłączenia parafii św. Wojciecha z parafii św. Marii Magdaleny. Skonstatujmy ponadto, iż Długosz nie informuje, czy kościół św. Marii Magdaleny był drewniany, czy też murowany, inaczej niż czyni to w przypadku kościoła św. Wojciecha, który został opisany jako świątynia murowana: „Oppidum habens in se parochialem ecclesiam muratam Sancto Adalberto dicatam...”⁴⁴; „...ecclesia parochialis Sancti Adalberti...murata...”⁴⁵.

³⁹ Tamże, t. I: 1207-1344, s. 247, 308; t. II: 1344-1374, s. 199, 207, 218, 228, 237, 246, 255, 374, 386, 432; T. G r o m n i c k i, *Świętopietrze w Polsce*, Kraków 1908, s. 398-399.

⁴⁰ Dok. nr 198, w: *Zbiór Dokumentów Katedry i Diecezji Krakowskiej*, wyd. S. Kuraś, cz. 1: 1063-1415, Lublin 1965, s. 339.

⁴¹ Dokument nr 839, w: *Zbiór Dokumentów Małopolskich*, wyd. S. Kuraś, cz. 3: *Dokumenty z lat 1442-1450*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, s. 327.

⁴² D ł u g o s z, dz. cyt., t. 2, s. 568.

⁴³ Tamże, t. III, s. 255.

⁴⁴ Tamże, t. II, s. 568.

⁴⁵ Tamże, t. III, s. 255.

Teraz należałoby przyjrzeć się, jak wyglądało uposażenie obu kościołów.

Z przedstawionego przez Długosza spisu dziesięcin wynika, iż płacone były one częściowo na rzecz klasztoru św. Krzyża „... solvitur et conducitur decima... pro monasterio Sancte Crucisa...”⁴⁶, a częściowo oddawane prepozytowi, rezydującemu przy kościele św. Wojciecha: „...solvitur et conducitur decima pro praeposito eiusdem ecclesiae in Wanwelnicza...”⁴⁷ Ponadto do prepozyta należała w całości wieś Dziewcza Góra: „... villa sub parochia ecclesiae de Wawelnicza sita, cuius proprietas ad praepositum de Wawelnicza pertinet ...”⁴⁸.

Zdaniem A. Sochackiej, uposażenie w odrębne wsie należało raczej do rzadkości i poza plebanem z Parczewa, parafią w Kraśniku oraz prepozytem wawolnickim na terenie województwa lubelskiego takich przypadków nie spotykamy⁴⁹.

Natomiast na temat uposażenia kościoła św. Marii Magdaleny nie odnajdujemy u Długosza ani jednej wzmianki. Tym bardziej interesujący wydaje się więc fakt, że mieszkańcy przedmieścia, na którym znajdowała się ta świątynia, płacili dziesięcinę kościołowi św. Wojciecha oraz prepozytowi, który przy nim rezydował: „Suburbium oppidi Wawelnicza regium, in quo sunt septuaginta quinque lanei, de quibus omnibus solvitur decima manipularis pro ecclesia et pro monasterio in Wawelnicza seu pro praeposito...”⁵⁰.

Na podstawie powyższej analizy źródłowej możemy wnioskować, że kościół parafialny św. Wojciecha i znajdującą się tam prepozyturę zakonną klasztoru św. Krzyża bogato uposażono, natomiast w przypadku drugiego kościoła parafialnego – św. Marii Magdaleny nie jesteśmy w stanie określić, kto utrzymywał omawianą świątynię.

⁴⁶ Klasztorowi dziesięcinę płacili: Karmanowice, Zawada, Celejów, Rąblów, Kowala, Boguchwałowice, Wola Kowalska. Zob.: D ł u g o s z, dz. cyt., t. II, s. 568, 569, 570.

⁴⁷ Prepozytowi rezydującemu przy kościele św. Wojciecha dziesięcinę płacili: Wawolnica, przedmieście Wawolnicy, Bartłomiejowice, Charz, Rogalów, Niezabitów, Pankraczowice, Drzewcza, Bronice, Bieliny, Dziewcza Góra, Piotrowice. Zob.: D ł u g o s z, dz. cyt., t. II, s. 568, 569, 570. Ponadto dziesięcinę snopową płacono temu kościołowi „z przedmieścia Sandomierza w kierunku Zawichostu”. Zob.: D e r w i c h, *Obraz średniowiecznego*, s. 179; t e n ż e, *Materiały do słownika historyczno-geograficznego*, s. 230. Warto zwrócić uwagę, że w trzecim tomie *Liber Beneficiorum*, zawierającym uposażenia klasztorów, Długosz wymienia kilka wsi wchodzących w skład parafii w Wawolnicy, z których dziesięcina płacona była zarówno klasztorowi św. Krzyża, jak i wawolnickiemu prepozytowi. Należą do nich: Rąblów, Zawada, Karmanowice, Boguchwałowice. Zob.: D ł u g o s z, dz. cyt., t. III, s. 256-257.

⁴⁸ D ł u g o s z, dz. cyt., t. II, s. 570; t. III, s. 255, 269.

⁴⁹ A. S o c h a c k a, *Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu*, Lublin 1987, s. 63.

⁵⁰ D ł u g o s z, dz. cyt., t. II, s. 568; t. III, s. 255.

Rzecz godną uwagi jest, iż w kolejnych źródłach pisanych, które stanowią: „Księgi sądowe miasta Wąwolnicy z lat 1476-1500”, mianem kościoła parafialnego określono świątynię p.w. św. Wojciecha „...pro ecclesia parochiali in Wąwelnycza sancti Adalberti” (wzmianka z 1499 r.)⁵¹, natomiast w przypadku kościoła św. Marii Magdaleny określenie to już się nie pojawia: „...in suburbio ex opposito sancte Marie Magdalene” (wzmianka z 1495 r.)⁵².

Z kolei o wiele późniejsze źródła historyczne, tj. wizytacje, wspominają o starym kościele parafialnym pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, który niegdyś istniał w Wąwolnicy, ale z powodu zaniedbania zupełnie podupadł: „Porro in hoc Oppido extabat antiquitus Parochialis Ecclesia in medio Oppidi tituli S. M. Magdalene, quae vetustate collapsa funditus est divasta...”⁵³.

Na jego miejscu wybudowano w XVII w. kaplicę św. Marii Magdaleny: „Insuper ubi quondam Parochialis Ecclesia in ipso Oppido fuerat ibi nunc Capella s. Mariae Magdalene”⁵⁴. Należy podkreślić, że w wizytacjach tych wymieniany jest również funkcjonujący od wieków średnich przez kolejne stulecia kościół parafialny pod wezwaniem św. Wojciecha⁵⁵. Można więc skonstatować, iż w Wąwolnicy istniała w tym czasie już tylko jedna świątynia parafialna – p.w. św. Wojciecha. Natomiast kościół św. Marii Magdaleny przestał funkcjonować przypuszczalnie wskutek braku uposażenia.

Jak widać, na podstawie średniowiecznych i nowożytnych źródeł pisanych nie jesteśmy w stanie jednoznacznie określić, którą z wąwolnickich świątyń należy uznać za starszą.

Warto dodać, iż do badań nad tym problemem niewiele wniosły informacje zamieszczone w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*⁵⁶ oraz w rękopisie ks. Wadowskiego *Kościół w Lublinie*

⁵¹ *Księgi sądowe miasta Wąwolnicy z lat 1476-1500*, oprac. G. Jawor. A. Sochacka, red. R. Szczygieł, Lublin 1998, s. 238.

⁵² Tamże, s. 165.

⁵³ AAL Rep. 60 A 97 k. 84. Visitatio ecclesiarum in Archidiaconatu Lublinensi ex annis 1644 et 1650.

⁵⁴ AAL Rep. 60 A 99 k. 47 Liber visitationum in Archidiaconatu Lublinensi trium decanatum videlicet Casimiriensis, Parczoviensis, Chodeliensis 1675.

⁵⁵ AAL Rep. 60 A 96 s. 580 Visitatio ecclesiarum et totius cleri in archidiaconatu Lublinensi 1603; AAL Rep. 60 A 97 k. 83 verso. Visitatio ecclesiarum in Archidiaconatu Lublinensi ex annis 1644 et 1650; AAL Rep. 60 A 99 k. 46 Liber visitationum in Archidiaconatu Lublinensi trium decanatum videlicet Casimiriensis, Parczoviensis, Chodeliensis 1675; AAL Rep. 60 A 100 k. 147 Liber visitationum in Archidiaconatu Lublinensi trium decanatum videlicet Casimiriensis, Solecensis, Łucoviensis 1678-1679.

⁵⁶ B. Chlebowsk i, *Wąwolnica*, w: *Słownik Geograficzny Królestwa Polski i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowsk i, F. Sulimiersk i, W. Walewsk i, t. XIII, Warszawa 1893, s. 181.

*i w diecezji Lubelskiej*⁵⁷, w których to kościół św. Marii Magdaleny określony został jako macierzysty dla świątyni p.w. św. Wojciecha, przy czym należy zwrócić uwagę, że zarówno autorzy *Słownika*, jak i Wadowski podali te informacje za Długoszem.

Obecnie także część historyków, opierając się na wzmiankach z *Liber Beneficiorum*, przyjmuje, iż kościół św. Wojciecha należy uznać za filialny znajdującego się na przedmieściach kościoła św. Marii Magdaleny⁵⁸.

Nie wiadomo jednak, na jakiej podstawie S. Kuraś i M. Derwich stwierdzili⁵⁹, że kościół św. Marii Magdaleny był świątynią murowaną, ponieważ takich wiadomości u Długosza nie ma, a przecież obaj autorzy powołują się na *Liber Beneficiorum*.

Warto tutaj dodać, iż błędną informację na temat wspomnianych kościołów, powołując się na Długosza, podał również F. Kiryk, który stwierdził, że: „...patronat nad kościołem do czasów Kazimierza Wielkiego należał, jak podaje J. Długosz, do króla, po czym ten właśnie władca nadał go klasztorowi świętokrzyskiemu. Był to kościół ś. Wojciecha, który w czasach Długosza stał już na przedmieściu Wąwolnicy. Został przez dziejopisa określony jako macierzysty aktualnego w XV w. kościoła parafialnego, usytuowanego w środku miasta W. p.w. św. Magdaleny”⁶⁰. Jak widać, autor pomylił nie tylko wezwania kościołów, ale również imię władcy, który przekazał wawol-

⁵⁷ Fotokopia rękopisu: ks. J. A. W a d o w s k i, *Kościół w Lublinie i w diecezji Lubelskiej*, s. 266 – 270 (Biblioteka Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie, b.sygn.).

⁵⁸ S z a f r a n, dz. cyt., s. 170; *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, oprac. S. Kuraś, w: *Dzieje Lubelszczyzny*, t. III, Warszawa 1983, s. 254; D e r w i c h, *Obraz średniowiecznego*, s. 179; t e n ż e, *Materiały do słownika historyczno-geograficznego*, s. 230.

⁵⁹ *Słownik historyczno-geograficzny*, s. 254: „...1470–80 kość. św. Wojciecha, ufundowany przez Kazimierza [W.], filialny znajdującego się na przedmieściu kośc. mur. ś. Magdaleny”; D e r w i c h, *Obraz średniowiecznego*, s. 179: „...1470–80 murowany kościół św. Wojciecha, fundowany przez Kazimierza Wielkiego, inkorporowany do kl. Łysog., filialny murowanego kościoła ś. Marii Magdaleny na przedmieściu W.”; t e n ż e, *Materiały do słownika historyczno-geograficznego*, s. 230: „...kościół ś. Wojciecha na przedmieściu, mur., fundowany przez Kazimierza Wlk., inkorporowany do kl. święt., filialny murowanego kościoła ś. Marii Magdaleny w mieście”; D ł u g o s z, dz. cyt., t. II, s. 568: „Oppidum habens in se parochialem ecclesiam muratam, Sancto Adalberto dicatam... Item in eodem suburbio habetur ecclesia parochialis, Sanctae Mariae Magdalena dicata, que est matrix ecclesiae in oppido”; D ł u g o s z, dz. cyt., t. III, s. 255: „... oppidum regium..., in quo ecclesia parochialis Sancti Adalberti, Casimirum Secundum Poloniae regem murata... Item in eodem suburbio est ecclesia parochialis s. Mariae Magdalena, mater et matrix illius, que habetur in oppido Wawelnicza”.

⁶⁰ F. K i r y k, *Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie jagiellońskiej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Prace Historyczne” 6(1972), z. 43, s. 160.

nicki kościół parafialny św. Wojciecha klasztorowi łysogórskiemu. Natomiast P. Szafran dość obszernie omówił funkcjonowanie kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Wojciecha, wspominając jedynie na marginesie, iż „w XV w. Wąwolnica miała drugi kościół parafialny św. Marii Magdaleny, który był wówczas kościołem macierzystym kościoła św. Wojciecha”⁶¹. Problemu istnienia dwóch kościołów parafialnych w Wąwolnicy nie poruszyła również A. Sochacka, która, podobnie jak P. Szafran zajęła się tylko jednym z nich, mianowicie świątynią p.w. św. Wojciecha⁶².

Ostatnio do badań nad początkami wąwolnickich kościołów dołączyli archeolodzy. W 1999 roku na wąwolnickim Wzgórzu Kościelnym w trakcie prac budowlanych przeprowadzono nadzory archeologiczne. Poczynione przez archeologów obserwacje odsłoniętych fundamentów i nawarstwień kulturowych wykazały, że obronny mur obwodowy na Wzgórzu został wzniesiony w XIV wieku, równocześnie z zachowaną do dziś jako sanktuarium Matki Boskiej Kębelskiej dwukondygnacyjną, murowaną świątynią św. Wojciecha, a uzyskane materiały źródłowe pozwoliły na rekonstrukcję sześciu faz jej przebudowy⁶³.

Za spełnieniem przez tę budowlę już w XIV i 1. poł. XV wieku funkcji świątynnych przemawia dodatkowo fakt, iż w jej sąsiedztwie odsłonięto pochówki szkieletowe, na których stanęły w 2. poł. XV wieku mury świątynne, dobudowane przez benedyktynów łysogórskich oraz Kazimierza Jagiellończyka⁶⁴.

Zdaniem archeologa – Ireny Kutylowskiej – z dwóch funkcjonujących w średniowieczu wąwolnickich kościołów, na podstawie wstępnych wyników badań archeologicznych, za starszą należy uznać świątynię pod wezwaniem św. Wojciecha. Drugi kościół – św. Marii Magdaleny – został wzniesiony dla parafian w trakcie prowadzonych przez benedyktynów w 2. poł. XV wieku prac budowlanych przy starej świątyni św. Wojciecha. Przejął on wówczas wszystkie funkcje wąwolnickiego kościoła parafialnego, chociaż takich uprawnień nie utraciła również świątynia p.w. św. Wojciecha, która była nie-

⁶¹ Dz. cyt., s. 170.

⁶² S o c h a c k a, *Wąwolnica*, s. 31-33.

⁶³ Dokładny opis obiektu w: I. K u t y ł o w s k a, *Nowe dane do badań nad początkami miasta Wąwolnicy i jego murowanej świątyni pw. św. Wojciecha pozyskane podczas nadzorów archeologicznych w 1999 r.*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, 5(2000), s. 173-180; t a ż, *Miasto, zamek i sanktuarium na Wzgórzu Kościelnym w Wąwolnicy*, w: *Archeologiczne odkrycia na obszarze Kazimierskiego Parku Krajobrazowego*, red. E. Banasiewicz-Szykuła, Lublin 2000, s. 55-68.

⁶⁴ T a ż, *Nowe dane*, s. 176.

dostępna dla wiernych jedynie podczas rozbudowy. W zaistniałej sytuacji J. Długosz w latach siedemdziesiątych-osiemdziesiątych XV wieku odnotował w Wąwolnicy dwa kościoły parafialne, przy czym świątynię św. Marii Magdaleny uznał za ważniejszą w sprawowaniu wówczas posług parafialnych⁶⁵.

Reasumując powyższe rozważania można stwierdzić, iż hipotezy wysuwane przez archeologów są sprzeczne z twierdzeniami historyków. Obecnie nie jesteśmy w stanie udzielić jednoznacznej odpowiedzi: kto z nich ma rację. Sondażowe badania archeologiczne wskazują na starszeństwo kościoła św. Wojciecha, ale należy pamiętać, że nie przeprowadzono dotąd systematycznych prac wykopaliskowych ani na Wzgórzu Kościelnym, ani też na wąwolnickim przedmieściu, na którym usytuowana była świątynia p.w. św. Marii Magdaleny. Dodatkowe utrudnienie stanowi fakt, że do tej pory nie ustalono jednoznacznie położenia owego *suburbium* (istnieją przypuszczenia, iż usytuowane było ono w pobliżu obecnego boiska szkolnego). Natomiast historycy wskazują na starszeństwo kościoła św. Marii Magdaleny, przyjmując jako dość pewne informacje podane przez Długosza.

Rozbieżności te mogą zostać rozstrzygnięte jedynie po przeprowadzeniu systematycznych badań archeologicznych na terenie Wąwolnicy.

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF ST ADALBERT AND ST MARY MADELEINE CHURCHES IN WĄWOLNICA

S u m m a r y

Wąwolnica is numbered among the oldest centres of Christian religious cult in the Lublin region, although no documents (charters of foundation) concerning the parish churches that could confirm these propositions have survived. However, it is analysis of the very invocations of the two churches in Wąwolnica – St Adalbert and St Mary Madeleine – that may point to a very old origin of the parish. The question of which of the two churches should be considered older is another subject of research, besides finding out about the origins of the Wąwolnica parish centre. From Jan Długosz's *Liber Beneficiorum dioecesis Cracoviensis* we learn that St Mary Madeleine Church was a mother church (*matrix*) for the St Adalbert one. In the other written sources we do not find any mentions on this subject. Recently archaeologists have joined historians' studies. In 1999 on the Wąwolnica Church Hill, during construction works, archaeological control works were carried out. On the basis of the archaeologists' studies of the revealed foundations and cultural strata it was established that the defensive circumferential

⁶⁵ T a ż, *Miasto, zamek*, s. 60-61.

wall on the Hill was built in the 15th century, simultaneously with the two-story brick St Adalbert Church that has been preserved till today as a sanctuary to Our Lady of Kębło. According to the archaeologist Irena Kutylowska, it is this church that should be considered the older one. Hence, archaeologists' and historians' opinions on the Wąwolnica churches differ and today it is hard to tell who is right. These discrepancies can only be removed after systematic archaeological studies are conducted in Wąwolnica.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Wąwolnica, parafia Wąwolnica, kościół p.w. św. Wojciecha, kościół p.w. św. Marii Magdaleny, historia Kościoła.

Key words: Wąwolnica, the Wąwolnica parish, St Adalbert Church, St Mary Madeleine Church, history of the Church.